

גלות ותודעת הגלות של עם ישראל¹

מנחם כ"ץ

תחילתה של הגלות השנייה - גישות שונות

התפיסה המקובלת יודעת על קיומן של שתי גלויות של עם ישראל: **גלות ראשונה וגלות שנייה**. באומרנו גלות ראשונה אנו מתכוונים לגלות בבל - בין חורבן בית המקדש הראשון ועד לשיבת ציון בעקבות הכרזת כורש והקמתו של בית המקדש השני. בנוסף לגלות ראשונה, מדובר על קיומה של **גלות שנייה**, המתחילה מחורבן בית שני בידי הרומאים ('גלות אדום' 'גלות רומי' 'גלות טיטוס')², וכניסוחו של ג' אלון:

שגור אצלנו הנוהג להכליל את כל אותם הימים הרבים שמחורבן הבית השני ולהלן בתקופה ארוכה אחת, שאנו מכנים אותה בשם תקופת הגלות. בהתאם לכך הרינו נוהגים לחלק את תולדות האומה חלוקה משולשת: [1] ימי בית ראשון (לרבות פרק-הזמן שקדם ליסוד המלכות בישראל), [2] ימי בית שני [3] ותקופת הגלות, הפותחת מיד עם חורבן הבית.³

גישה זו נדחתה על ידי אלון, אבל חזרה ואומצה על ידי אורבך. וכך מנסח גישה זו אורבך:

תקופת הגלות מתחילה, לדעתנו, באמת עם חורבן הבית, וניטלה עמו לא העצמאות המדינית בלבד, שבלאו הכי כבר היתה מצומצמת, אלא גם פסקה מלהיות מקום חיותו הטבעי ומרכזו האחד של עם ישראל, מרכז שאין עליו ערעור. התהוותה של תקופת הגלות לא היתה בחינת מעשה מהפכה שעקר את הכל ושינה את פני הדברים בבת אחת, אלא תהליך ממושך היתה, שפעלו בו כוחות מנוגדים, כוחות שלא פסקו

- 1 הדברים במאמר הנוכחי הם עיבוד ופיתוח של דברים שכתבתי בעבודת דוקטור באוניברסיטת בר-אילן, בהדרכת פרופ' ד' שפרבר, במחלקה לתלמוד: **תלמוד ירושלמי מסכת קידושין פרק ראשון - נוסח, פירוש ותופעות עריכה**, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ד, עמ' 203. (להלן: כ"ץ, ירושלמי) ראה גם כ"ץ מ', "מה קול שמעת בחורבה זו?" - ר' יוסי בחורבה ואליהו, **דרך אגדה** ו (תשס"ג), עמ' 19-21. (להלן: כ"ץ, בחורבה).
- 2 כך משתמע גם ממילות ההמנון הלאומי, התקווה: "עוד לא אבדה תקוותנו, התקווה בת שנות אלפיים, להיות עם חופשי בארצנו, ארץ ציון וירושלים". אם כי הנוסח המקורי של נפתלי צבי אימבר הוא שונה במקצת: "עוד לא אבדה תקוותנו, התקווה הנושנה, לשוב לארץ אבותינו, עיר בה דוד חנה". [ראה כעת גם יובל י', 'מיתוס ההגליה מן הארץ - זמן יהודי וזמן נוצרי', **אלפיים**, 29, תשס"ו, עמ' 9. (להלן: יובל)].
- 3 אלון ג', **תולדות היהודים בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד א**, תל-אביב תשי"ג, עמ' 1 ואילך. (להלן: אלון) על עמדתו של אלון עצמו ראה להלן.

מלחזור לקראת חידושה של העצמאות האבודה על ידי היאחזות בחלקה או ברובה של הארץ, וכוחות הללו היו מוכנים להשלים עם המסיבות לשעתן הן מבחינה רעיונית והן מבחינה המעשה. עצם הניגוד שקם הוא המכנה המשותף לכל תקופת הגלות על כל חלקיה. בימי הבית לא היה מקום לוויכוח מעין זה.⁴

זו גם העמדה שבה הלכו רוב ההיסטוריונים.⁵ לעומתם 'בער' ובמידה מסוימת 'קויפמן' לא ראו בחורבן בית שני מאורע מכריע המפריד בין שתי תקופות שונות. עמדת ביניים במעמד תקופת המשנה והתלמוד נקט גדליה אלון,⁶ שביקש לראות בתקופה שבין חורבן בית שני לבין הופעת האסלאם תקופת ביניים ותקופת מעבר בין תקופת המדינה היהודית לבין תקופת הגלות.⁷ אלון תופס את תקופת התנאים והאמוראים כשייכת מבחינה היסטורית, לפי רוב מרכיביה, לתקופה שלפני הגלות (הידועה בכינוי 'גלות שנייה'), ובמידה רבה הוא רואה בה המשך התקופה הקודמת. השאלה החשובה לעניינו היא לא רק הדרך שבה אנו רואים את ההיסטוריה של עם ישראל אלא תודעתם ההיסטורית של בני הדורות ההם. איך ראו בני אותם דורות את תקופתם. האם הם חשבו שעם חורבן בית שני מתחילה תקופת הגלות או לא.⁸ כלומר, האם בתקופת התנאים והאמוראים חיו בתודעה שהם מצויים בגלות או לא.⁹ לעניין זה קובע אלון¹⁰ שבני הדורות ההם, בתקופת התנאים והאמוראים, אכן ראו את עצמם מצויים בגלות (אף על פי שהוא עצמו סבור שמבחינת מרכיביה תקופה זו שייכת, כאמור, לתקופה שלפני הגלות):

- 4 אורבך א"א, 'היהודים בארצם בתקופת התנאים', **בחינות**, 4 (תש"ג), עמ' 61-62 (להלן: אורבך), [= **מחקרים במדעי היהדות**, ב, בעריכת מ"ד הר ו' פרנקל, ירושלים תשנ"ח, עמ' 688].
- 5 ראה הר מ"ד, 'שאלת הפרוידיציה של ימי בית שני ותקופת המשנה והתלמוד בתולדות ישראל, **גלות אחר נולה**; **מחקרים בתולדות עם ישראל מונשים לפרופסור חיים ביינארט**, בעריכת א' מירסקי ואחרים, ירושלים, תשמ"ח, עמ' 64-74, (להלן: הר) ובמיוחד עמ' 69-70 [ד"צ בתוך 'מחקרים בתולדות ישראל בתקופת הבית השני'; **מאמרים נבחרים**, ליקט דניאל שוורץ, ירושלים, תשנ"ו]. וזו גם דעתו של מ"ד הר, ראה שם, עמ' 73. עיקר דיונו של הר ושל היסטוריונים נוספים הייתה בחלוקת ההיסטוריה היהודית לתקופות, אם כי מדבריו ומדברי קודמיו ניתן לראות את עמדתם גם בנושא שלנו, תקופת הגלות.
- 6 ראה בער' י', **ישראל בעמים**, ירושלים תשט"ו, עמ' 17-19. בער מסתמך שם על גישתו של ג' אלון, ראה שם, עמ' 121, הערה 2.
- 7 ראה קויפמן י', **גולה ונכר**, א, תל-אביב תרפ"ט, עמ' 553-554.
- 8 אלון, עמ' 1, 3 ואילך.
- 9 כניסוחו של מ"ד הר, עמ' 69.
- 10 כדאי להדגיש שהציר 'שיבה בארץ' - גולה [ושבו שיבה לארץ] בולט בפרשיות שונות בתורה: בקריאת שמע, בסוף פרשת 'בחקותי' ועוד. מובן מאליו שמקורות אלו משפיעים על ארגון התודעה, היכן אנחנו או אבותינו, האם בגולה אם לאו.
- 11 ג' אלון עצמו מבהיר יפה את התפיסה ההיסטורית שלנו על התקופה, אך לגבי ראייתם של בני דורות ההם כמעט ואין הוא מתייחס.
- 12 אלון, עמ' 3.

השקפה זו [שתקופת הגלות ראשיתה עם חורבן הבית השני - מ"כ] ... אינה דווקא מעשה-חדש של הדורות האחרונים; כבר אתה מוצא מעינה בדורות הסמוכים לחורבן. בכמה מקומות בדברי תנאים ואמוראים ראשונים, הרי אנו קוראים על 'הזמן הזה' - כנגד הימים שבפני הבית - 'שאינו ישראל יושבים על אדמתן' ולשונות כיוצא בזה.

בגלל עובדה זו הכריע אורבך שתקופת הגלות אכן מתחילה עם חורבן הבית, כנגד דעתו של ג' אלון, וכדעה המקובלת, הן על החוקרים והן בתודעת העם בימינו, ואלו דבריו:

הגם שאיני נוטה לקבל את השקפתו של אלון על מקום התקופה התלמודית בתולדות ישראל, ומעדיף אני לנקוט בהבחנה המקובלת של אנשי התקופה עצמם - יהודים כנכרים - דהיינו 'פני הבית ושלא בפני הבית' הוא 'הזמן הזה', הרי עלינו להודות שהערכתו של אלון סייעה בידיו לראות ביתר חריפות את המיוחד שבתקופה.¹³

בין בני בבל לבני ארץ ישראל

בדבריי הבאים אני מבקש לשוב ולעיין במקורות עצמם, מתוך מודעות לאפשרות שייכתן שיש הבדל בשאלה זו בין התלמוד הבבלי לבין הספרות הארץ ישראלית. ואכן, בדיקת המקורות בספרות התנאים ובספרות האמוראים של ארץ ישראל מלמדת שתודעתם שלהם בסוגיה הנידונה הייתה שונה ממה שמייחסים להם אלון ואורבך. בתודעתם של התנאים ואמוראי ארץ ישראל, הם נמצאים אמנם תחת שעבוד מלכויות והזמנים אינם כתיקונם, אך הם אינם בגלות, ובוודאי, בתודעתם, אין עם ישראל כולו נמצא בגלות. לא מצאתי במקורות ארץ ישראל כל ניסוח המלמד כי לדעתם של חכמי ארץ ישראל הם נמצאים בגלות. רק בבבל (תלמוד בבלי)¹⁴ אנו מוצאים לשונות המתייחסים לתקופתם כתקופת גלות: "מיום שחרב בית המקדש וגלינו מארצנו" (בבלי, מגילה יב ע"ב), "אמר ר' יהודה: אימתי, בזמן שהשנים כתקנו וישראל שרויין על אדמתן, אבל בזמן הזה" (שם ע"א, תענית יד ע"ב).¹⁵ "אוי לי שחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתי את בני לבין אומות העולם"

13 אורבך, עמ' 61 - 62.

- 14 על ראייתם של הנכרים את מעמדו של עם ישראל, ובמיוחד הנוצרים לא נרחיב במסגרת זו. אעיר רק שהיא נובעת ככל הנראה מגישה פולמוסית הרואה (לפחות אצל חלקם) בחורבן בית שני גם סוף לעם ישראל עצמו. דבר זה משתקף מדברי טיטוס, כפי שניסח זאת אלון (עמ' 1): "שכן הוא אומר להם, טיטוס ללוחמי ירושלים, שסירבו להיכנע לאחר שחרב הבית והוסיפו להילחם כשהם מגינים על שרדי עיר-הבירה שבידם: **עמכם מת**, היכלכם אבד, עירכם מוטלת תחת רגלי! (מלחמות 1 ו, ב). בתרגומו של י"ג שמחוני (**תולדות מלחמות היהודים עם הרומאים**, ירושלים ותל-אביב, 1966, עמ' 364): "עמכם - חלל-חרב, היכלכם - שמה ושאייה, ועירכם - מרמס לרגלי". ושם, בתחילת הגאון (עמ' 362): "הבאתם קץ על עמכם ועל עירכם ועל מקדשכם". ראה גם יובל, עמ' 14-16.
- 15 לברייתא בבבלי מגילה ב ע"א יש מקבילה בתוספתא מגילה פ"א ה"ג ושם בלי הלשון הזו: "אמר ר' יוסה: אימתי, במקום שנכנסין בשיני וחמישי, אבל מקום שאין נכנסין לא בשיני ולא בחמישי, וכו'". הביטוי שבבבלי, "בזמן שהשנים כתקנו", קיים גם במקורות תנאיים, אך בלי המשכו, "וישראל שרויין על אדמתן", ראה, למשל, תוספתא שביעית, פ"ז ה"ח: "אמר ר' יוסי: במי דברים אמורים, בזמן שהשנים כתקנו, עכשיו שנתקנסו שנים, וכו'".

בין נוסח התפילה הבבלי לנוסח ארץ ישראל

גם בספרות התפילה ניתן לראות את השוני בין ארץ ישראל לבין בבל. בברכת 'קדושת היום' במוספי החגים והימים הנוראים נאמר "ומפני חטאנו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו, וכו'". נוסח זה הוא נוסח בבלי מובהק.²⁴ בנוסחי ארץ ישראל שעלו מן הגניזה פסקה זו אינה קיימת.²⁵ את השוני בין נוסח ארץ ישראל לבין הנוסחים שלנו, שבבסיסו עומד המנהג הבבלי, ניתן לראות בטבלה הבאה המשווה בין נוסח תימן, נוסח אשכנז (הנהוג היום) ונוסח ארץ ישראל.

אין בכוונתי לתאר כאן את ההשתלשלות המדויקת של נוסח הברכה ואת תולדותיה. בכוונתי רק להראות באמצעות הטבלה את ההבדל הבולט בין נוסח ארץ ישראל הקדום לבין מנהג בבל, המשתקף בנוסח תימן עד היום, וכן להראות את הנוסח שנוצר על ידי הרכבת שני הנוסחים יחד, נוסח המשתקף בימינו ברוב הסידורים, ביניהם נוסח אשכנז המובא בטבלה.

נוסח תימן ²⁶	נוסח אשכנז ²⁷	נוסח ארץ ישראל ²⁸
אתה בחרתנו מכל העמים...	אתה בחרתנו מכל העמים... מכל עם...	אתה בחרת ישראל עמך
ותתן לנו יי אלהינו מועדים לשמחה...	ותתן לנו יי אלהינו באהבה מועדים לשמחה...	ותתן לנו יי אלהינו באהבה מועדים לשמחה...
		ככתוב בתורתך... <קרבנות>
ומפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחק מעל אדמתנו ואין אנו יכולים לעלות לראות להשתחוות לפניך בבית בחירתך בנוה הדרך בבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו מפני היד שנשתלחה במקדשך.	ומפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו ואין אנחנו יכולים לעלות ולראות ולהשתחוות לפניך, ולעשות חובותינו בבית בחירתך, בבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו מפני היד שנשתלחה במקדשך.	

24 העיר על כך גם י' פרנקל, במבואו למחזור סוכות, מהדורת ד' גולדשמידט, ירושלים תשמ"א, עמ' יא, וזו לשונו: "מפני חטאינו אינו ידוע בא"י אך במנהגנו הוא קבוע בכל המוספים של ימים טובים". פרנקל אינו דן במשמעות הממצא.
25 ראה פרנקל (שם) ופליישר - פליישר ע', 'קטעים מקובצי תפילה ארץ-ישראלים מן הגניזה', קבץ על יד, סדרה חדשה יג (כג), תשנ"ו, עמ' 157 (פסח), עמ' 174 (סוכות), עמ' 178 (שמיני עצרת), ועוד.
26 נוסח בלדי, על פי סידור שיח ירושלים, ח"ב, לשלש רגלים, בעריכת הרב י' קאפה, קרית אונו תשנ"ה, עמ' קנז.
27 על פי מחזור לסוכות, שמיני עצרת ושמחת תורה, מהד' גולדשמידט, הושלם בידי י' פרנקל, ירושלים תשמ"א, עמ' 155.
28 על פי כתבי יד מהגניזה (שיחזור ממקורות מתחלפים), בידי י' פרנקל, במבואו למחזור סוכות (שם), עמ' ט-י; וכן פליישר ע', התפילה ומהגי תפילה ארץ-ישראלים בתקופת הגניזה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 95-97.

(ברכות ג ע"א),¹⁶ וכן במדרשים המאוחרים יותר, למשל במדבר רבה, פרשה ז, י; כא ע"ג: "ולמה סמך גלות אדום אצל גלות בבל, לפי שכשם שבבל חרב המקדש והגלה ישראל כך עשו אדומיים". גם גדליה אלון,¹⁷ כשהוא מתייחס לתפיסתם של בני התקופה, מציין את הלשון הנמצאת רק בבבלי¹⁸

בדוגמה שלהלן יש כדי להמחיש את הבדלי התפיסות שבין המקורות הארץ-ישראליים - תנאיים ואמוראיים - לבין התפיסה העולה מהתלמוד הבבלי. בתוספתא¹⁹ נאמר: "אמר ר' יוסה: ענותנותו של ר' זכריה בן אבקיילס היא שרפה את ההיכל". וכן במדרש איכה רבה:²⁰ "א"ר יוסף: ענותנותו של זכריה בן אבקיילס שרפה את ההיכל". לעומת זאת במקבילה בבבלי, במסגרת אגדות החורבן: "אמר ר' יוחנן: ענותנותו של רבי זכריה בן אבקיילס החריבה את בתינו, ושרפה את היכלנו, והגליתנו מארצנו" (גיטין נו ע"א); וכן בבבלי שם (נז ע"ב) "והידיים ידי עשו" (בראשית כז כב) - זו מלכות הרשעה שהחריבה את בתינו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו" (כך בכל כתבי היד).²¹ באמצעות דוגמה זו ניתן לראות עד כמה הברייתות בבבלי עברו עיבוד ושינוי, והן משקפות יותר את התפיסה הבבלית²² מאשר את התפיסה הארץ ישראלית התנאית.²³ השאלה באיזו תקופה בבבל חל העיבוד הזה, וכן עיבודים נוספים של החומר התנאי, היא שאלה חשובה אלא שאין כאן המקום לדון בה. ככל הנראה מדובר בתהליך ארוך שנמשך גם בתקופה בתר אמוראית, ועל כך אדון בפרוטרוט, אי"ה, במקום אחר.

16 על ביטוי זה ראה כ"ץ בחורבה; יובל, עמ' 12 הערה 6. כיוון שההיבט האקטואלי הוא מרכזי במאמרו, אין הוא מדייק בנקודות שונות, ולכן גם מסקנותיו טעונות תיקון. כך, למשל, הוא מייחס את הביטוי המובא למעלה לר' יוסי הגלילי, ואילו לפנינו הוא מובא בשם ר' יוסי, הוא ר' יוסי בן חלפתא. את מאמרו של ר' יוסי הוא מצטט לפי נוסח הדפוסים המאוחרים, כולל שינוי הנעשה על ידי הצנזורה הנוצרית, ראה כ"ץ, בחורבה, עמ' 29.
17 ראה לעיל, ליד הערה 8.
18 לכאורה נראה כי נוסח הדרשה הבאה סותר את דברינו. ראה אגדת שיר השירים, מהד' שכטר, פרשה ה', פ"ב, עמ' 37, שו' 1090-1091: "אני ישינה ולבי ער" - אילו הן ימי גלות בבל, מי זאת הנשקפה כמו שחר' - זה גלות משיח, 'ונתי בחגבי הסלע' - זו גלות מצרים". אך ראה בהערות המהדיר, עמ' 84.
19 הדרשה חסרה בכ"י פרמה (דה רוסי 626). בנוסף לכך המהדיר מציע להגיה ולקרוא כאן 'נאות משיח' וכך מסתבר, כי הקטע הנדרש הוא 'מי זאת הנשקפה כמו שחר'. אם כך, גם מדרש זה משקף את הדעה הארץ ישראלית המקובלת, ולא תואמת את גישת הבבלי.
20 שבת פט"ז ה"ז, מהדורת ליברמן עמ' 77.
21 מהדורת בובר פרשה ד, ס' ב, עמ' 143, וכן הנוסח במהדורה הרגילה.
22 אך השווה בבלי עבודה זרה יח ע"א: "שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו והרגה את חסידיו ואבדה את טוביו", שם עדיין לא מדובר על גלות.
23 וזאת למרות שבבבלי מובאת הדרשה בשם אמורא ארץ ישראל מובהק, ר' יוחנן. לא מעט תפיסות בבליות נמצאות בתלמוד הבבלי בשם חכמי ארץ ישראל. אם תפיסה זו נמצאת רק בתלמוד הבבלי ובמקורות ארץ ישראל נמצאת תפיסה שונה, אין להתייחס לדעה זו כמשקפת תפיסה ארץ ישראלית אלא כדעה בבלית שחסיבות שונות העדיפו להביאה בשם חכם ארץ ישראל.
24 ראה בעבודתי (כ"ץ, ירושלמי, הערה 1), בפרק 'מקבילות בספרות התנאים', בסוגיות שדגתי בהם, ובמיוחד במבוא לפרק, ליד הערות, 1-10. וכן ראה מה שהערתי במאמרי (כ"ץ, חורבה, עמ' 21).

נוסח תימן	נוסח אשכנז	נוסח ארץ ישראל
יהי רצון מלפניך יי אלהינו שתשוב ותרחם עליו ועלינו ברחמיך הרבים,	יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו מלך רחמן שתשוב ותרחם עלינו ועל מקדשך ברחמיך הרבים, ותבנהו מהרה ותגדל כבודו.	
	אבינו מלכנו, גלה כבוד מלכותך עלינו מהרה, והופע והנשא עלינו לעיני כל חי,	אלהנו ואלהי אבותינו, גלה כבוד מלכותך, מלוך על ישראל עמך במהרה, הופע והנשא עלינו לעיני כל חי,
ותקבץ פזורינו מבין הגוים ונפוצותינו כנס מירכתי ארץ והביאנו לציון עירך ברנה ולירושלים בית מקדשך בשמחת עולם...	וקרב פזורינו מבין הגוים ונפוצותינו כנס מירכתי ארץ והביאנו לציון עירך ברנה ולירושלים בית מקדשך בשמחת עולם...	וקרב פזורינו מבין הגוים ונפוצותינו כנס מירכתי ארץ והביאנו יי אלהינו לציון עירך ולירושלים בית מקדשך בשמחת עולם...

גם באמצעות נוסחה של ברכה זו ניתן לראות בצורה מוחשית את התפיסה הארץ ישראלית לעומת התפיסה הבבלית, וזאת לא רק בתקופת התנאים והאמוראים אלא גם מאות שנים לאחר מכן.

ארבע וחמש גלויות - מלכויות ששעבדו את ישראל

המקורות הארץ ישראליים מתקופת התנאים ומתקופת האמוראים מדברים על מספר גלויות ולא רק שתי גלויות, אך זאת רק במובן שחלק מהעם הוגלה. ראה למשל ירושלמי תעניות (פ"א ה"א, סד ע"א):

תני ר' שמעון בן יוחי: בכל מקום שגלו ישראל גלת השכינה עמהן; גלו למצרים ... גלו לבבל ... גלו למדי ... גלו ליון ... גלו לרומי וכו'.

כאן בירושלמי - חמש גלויות! ואילו במקבילה שבספרי רק [!] ארבע גלויות:

ר' נתן אומר: חביבין ישראל, שכל מקום שגלו שכינה עמהן; גלו למצרים ושכינה עמהן... גלו לבבל שכינה עמהן... גלו לעילם שכינה עמהן... גלו לאדום שכינה עמהן... וכשהו לעתיד חוזרין שכינה עמהן חוזרת, שנאמר... (ספרי במדבר, פיסקא קסא, עמ' 222-223, עפ"י כ"י רומי).²⁹

²⁹ וראה גם מכילתא דר"י, פסחא, פ"ד, עמ' 52, ובבלי מגילה כט ע"א (ראה מלמד ע"צ, מדרשי הלכה בתלמוד בבלי, עמ' 102 אות נ', ובהערה 6 שם. ושם מובא נוסח יותר מלא).

במקורות תנאיים ואמוראיים מופיע הפועל 'גלו' בהתייחס למלכויות ששעבדו את ישראל (גלו למדי,

גלו ליון וכו') אך לא קיימים ביטויים שמנייים המתארים מצב מוגדר של גלות שבו נמצא עם ישראל, כגון: 'גלות אדום'³⁰ 'גלות רומי'³¹ או 'גלות טיטוס'³²! ובאמת אנו מדברים על זמן שציבור יהודי גדול, על חסודותיו, יושב בארצו, נאחז בה ויוצר יצירות של ממש, כפי שהראה, כאמור, ג' אלון.

לא תהיה גלות נוספת - פרשנות המקראות

תודעה זו, שהם לא בגלות, מתבססת ככל הנראה על דברי נבואה שמשמטע מהם שאחרי הגלות (גלות בבל) לא תהיה גלות נוספת. ראה למשל בסוף ספר עמוס (ט, יד-טו): "וְשָׁבְתִי אֶת שְׁבַת עַמִּי יִשְׂרָאֵל, וְכוּ'. וְהִטְעַתִּים עַל אֲדָמָתָם וְלֹא יִנְתְּשׁוּ עוֹד מֵעַל אֲדָמָתָם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם, אָמַר ה' אֱלֹהֵיךָ.³³ וְכֵן בְּמִגִּילַת אֵיכָה (ד, כב): "תָּם עֲזָבְךָ בֵּת צִיּוֹן, לֹא יוֹסִיף לְהִגְלוֹתְךָ".³⁴ ניתן להבין שבעיניהם יש הצדקה לפרשנות הפשוטה (בניגוד לרש"י למגילת איכה), שלא תהיה גלות נוספת, גלות שנייה. מאורעות שהם חוו אף יכלו לחזק את דברי הנבואה שצוינו לעיל. בית המקדש נשרף ונחרב, עול שיעבוד המלכויות הקשה של רומי רובץ עליהם, גזירות קשות ונוראות נופלות עליהם, ולמרות כל הדברים הללו העם לא הוגלה אלא נשאר בארצו, ארץ ישראל. הרי בגליל ובשאר אזורי הארץ ממשיך עם ישראל (לפחות חלקו) לחיות, ואף ליצור יצירה של ממש.³⁵ האין זאת הוכחה שדברי הנבואה הללו מתקיימים כפשוטם, ושלא תהיה גלות נוספת!?

רק בתקופה מאוחרת יותר, כשנשתנתה המציאות, לא נשארה לחכמים בררה אלא לפרש את הכתובים כדברי רש"י לנאמר במגילת איכה (שם) "לא יוסיף להגלותך" - מגלות אדום ולהלן עוד".

³⁰ ביטוי המופיע, למשל, במדרש במדבר רבה (המובא לעיל, לאחר הערה 16): "ולמה סמך גלות אדום אצל גלות בבל, לפי שכשם שבבל חרב המקדש והגלה ישראל כך עשו אדומיים וכו'"; וכן אצל רש"י (ראה להלן) ופרשני מקרא נוספים בימי הביניים.

³¹ ראה, למשל, מסכת שמחות דרבי חייא, פרק א הלכה ד, מהדורת היגר, עמ' 214: "זו גלות רומי וחברותיה".

³² ראה, למשל, לקח טוב, לר' טוביה בר' אלעזר, דברים, פרשת נצבים, וילנה תרמ"ד, נא ע"א: "ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך" - זה גולה של בבל, "ושב וקבצך מכל העמים" - זה גלות טיטוס ואספסיאנוס, "אשר הפיצך ה' אלהיך שמה" - זה טלטול אחר טלטול. וכן רש"י, בפירושו לדניאל ט, כד; רש"י, יבמות פב ע"ב, ועוד.

³³ ראה בהקשר לפסוק הזה את הנאמר במכילתא דר"י, מסכתא דשירה, פרשה י, עמ' 149: "תביאמו ותטעמו" - נטיעה שאין בה נתישה, שנאמר "ובניתים ולא אהרס ונטעתיים ולא אתוש" (ירמיהו כד, ו), "ונטעתיים על אדמתם ולא ינתשו עוד" (עמוס ט, טו), וכן במקבילה, מכילתא דרשב"י, לשמות טו, יז, עמ' 98.

³⁴ וראה רש"י שם: "לא יוסיף להגלותך" - מגלות אדום ולהלן עוד.

³⁵ יצירות חשובות כמו משנה ושאר ספרות תנאים, תלמוד ירושלמי ומדרשי אגדה, בראשית רבה ויקרא רבה, ועוד.